

Jelige: "kurucok"

A simontornyai
kistérség a kurucok
dunántúli uralmában a
Rákóczi-szabadságharc
idején (1704-1709)

OTDK Dolgozat

2015

Tartalomjegyzék

Bevezető	2
A történeti Dunántúl természeti-történeti viszonyai a XVII-XVIII. század fordulóján. Simontornya helyzete a Dunántúlon	5
A Dunántúl stratégiai szerepe a Rákóczi-szabadságharcban (1704-1708)	9
Simontornyai kistérség a Rákóczi-szabadságharcban (1704-1708).....	16
A dunántúli kuruc uralom bukása (1709).....	22
Összegzés	25
Mellékletek.....	27
Rövidítések jegyzéke.....	28

Bevezető

A Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) az ország jelentős részét érintette, a róla készült beszámolók, kiadott és kiadatlan forrásokkal és azok értelmezésével manapság már szinte könyvtárnyi irodalom foglalkozik. A kiadott forrásgyűjtemények és az ezeken alapuló nagyobb ország történetek, majd leszűkülve csak a szabadságharccal – vagy annak egy részletproblémájával – foglalkozó munkák egyre inkább a specializálódás jeleit mutatják.¹ Azonban a kutatás számára még mindig maradtak olyan területek, amelyek a kutatók figyelmét elkerülték vagy csak részletmegoldásokkal rendelkezünk. Ilyennek mondható a történeti Dunántúlon kialakuló és itt harcoló felkelők berendezkedési kísérlete, illetve a térség társadalmi-gazdasági bázisának teljes korszakra kiterjedő vizsgálata. Bánkúti Imre úttörő munkáját az 1704-es hadjáratra² eddig még nem folytatták, aminek okai többretegűek. Egyfelől a felkelés miatt nem megfelelően működő iratképző szervek miatt a források száma országosan és megyénként eltéréseket mutat, amelynek bizonyítéka a kevés munka, ami erről a témáról született. Másrészt ehhez hozzájárult a levéltári állomány amortizációja, amely során számos olyan irat semmisült meg az idők folyamán, amelyek a kutatás számára fontos forrásértékkel bírtak (volna). A forrásfeldolgozáson alapuló kutatómunka mellett szükség lehet egy olyan módszer kidolgozására, amellyel közelebb kerülhetünk a dunántúli kuruc mozgalom felépítésének és működésének megértéséhez.

Ilyen újszerű módszert jelenthet a regionális vizsgálat, amely során – az 1706-1707-ben bevezetett főkapitányságok határain belül maradván – egy régiót veszünk vizsgálat alá, amely során a területen megjelent országos és helyi irodalom feldolgozásával hozzuk létre a középső – vagyis regionális – szintet.³ Ugyanakkor szükségét láthatjuk annak is, hogy kisebb váraknak ilyen jellegű történetét is górcső alá vegyük, hogy egy kis rész példájából következtetni tudjunk az egész rendszer működésére.⁴

A földrajzilag könnyen elhatárolható Dunántúlon a hatalomszervezés legfőbb alapja a katonai erősségek, illetve az ezeken kiépülő igazgatási szervek (kezdetben kamarai, majd vármegyei) voltak. Látszik azonban, hogy míg egyes településeknél ez szervesen hozzátartozott a fejlődéséhez, addig másoknál egy csak pillanatnyi fellángolás, az aktuális helyzet maximális kihasználását jelentette. A eddigi kutatás során főleg a felszabadító

¹ A szabadságharc historiográfiáját részletesen feldolgozta: VÁRKONYI 2004.

² BÁNKÚTI 1975.

³ Ilyen kísérletre ld: BÁNKÚTI 1995, MARKÓ 1942

⁴ A Rákóczi-szabadságharc várainak vizsgálatára tett javaslat: CSORBA 1989.

háborúk utáni időszak fejlődéstörténetét ismerhetjük meg, kevés kitétel a szabadságharc okozta "felemelő" hatásról.⁵

A helyzetváltoztatás lehetőségeihez meg kell ismernünk a korabeli közlekedési viszonyokat, természetesen a Dunántúllal kapcsolatban. Korszakunkról (XVII-XVIII. század fordulója) jelenleg még nem készült átfogó földrajzi elemzés, így kutatásunk során olyan térképeket kell használnunk, amelyek a közelebb állnak ehhez az időszakhoz.⁶ A középkori és koraújkorai úthálózat vizsgálatát ötvözve a XIX. század elején készített katonai összeírásokkal kialakulhat egy olyan kép, amely e célnak tökéletesen megfelel. A fent említett térképeken is jól látszanak azok a központok, amelyek a történeti Dunántúlon közlekedési (és ezzel kereskedelmi) csomópontjának számítottak. Keletről haladva Földvár átkelő szerepe már a középkortól jelentősnek számít, ahonnan legtöbbször Székesfehérvár felé vezettek a korabeli utak.⁷ Nagyobb csomópontnak számít Győr, Vasvár-Körmend, Sopron és Zákány is, ahová a keleti utak többsége vezet.⁸ A marhakereskedelmi útvonalakból látszik, hogy Simontornya is hasonló szerepet töltött be lokális szinten, hiszen a Sió-Sárvíz folyásán biztosított átkelési lehetőséget.⁹

A Dunántúlon élő társadalmi elemek szabadságharc alatti hozzáállása is más volt, mivel a helyi nagybirtokosok többsége politikai és családi gazdasági kapcsolatai miatt hű maradt az udvarhoz, ezért a felkelés kitörésekor szinte azonnal Bécsbe menekültek.¹⁰ A köznemesség álláspontja ezzel szemben változó volt. A megfelelő vagyon és távoli birtokok hiányában a legtöbben beálltak a kurucok sorai közé és ott építettek maguknak karriert. A katonai helyzet kedvezőtlen alakulásakor pedig azonnal megkezdődött a visszarendeződés a régi társadalmi szerepkörbe 1704-ben és 1709-ben egyaránt. Ehhez kapcsolódik az a tény is, hogy a katonáskodó illetve lecsúszott rétegekbe tartozók száma a térségben alacsony volt, ami megnehezítette a felkelés kiterjesztését ebben a térségben.¹¹ Itt is jellemző volt a tisztikar nagyarányú családi koncentrálódása, mivel szegről-végről mind rokonságban álltak egymással.¹²

További nehézséget okoz, hogy míg egyes városok és megyék forrásadottságai viszonylag jónak mondhatóak, addig a szabadságharc iratai (megfelelő iratképző szervek

⁵ Ilyen funkcióbeli változás bemutatására ld.: GÖZSY 2012.

⁶ GLASER 1929, SZAKÁLY 1973, T. MÉREY 2007.

⁷ GLASER 1929, SZAKÁLY 1973.

⁸ GLASER 1929, SZAKÁLY 1973.

⁹ HORLER 1980 16-18.

¹⁰ BÁNKÚTI 2005b 13-14. Két kivételnek az Esterházy család két tagja, Antal és Dániel számított.

¹¹ BÁNKÚTI 2005b 15-16.

¹² ESZE 1962 72.

hiánya miatt) részleges, töredékes maradt.¹³ A téma vizsgálatához ezért olyan, elsősorban a kuruc hadsereghez köthető forrásokat kell vizsgálnunk, amelyek hozzájárulhatnak a téma alapos ismertetéséhez.¹⁴ Ehhez el kell távolodnunk az akkori megyei szervezet által kialakított beosztáson és egy olyan, regionális szemléletet kell alkalmaznunk, amely a történeti Dunántúlt mint egy egészet tekinti vizsgálatának alapjának. Bánkúti Imre Pest-Pilis-Solt vármegyei forráskiadványának bevezetőjében javaslatot tett arra, hogy a megyék helyett régiókat kellene vizsgálni, hiszen a történeti korszakok közigazgatásában bekövetkezett változásai megnehezítik az adott terület történetének részletes vizsgálatát.¹⁵ E módszer alkalmas lehet arra, hogy az eddigi, főként várostromokon alapuló helytörténeti eredményeket továbbgondoljuk, egységes rendszert hozva létre belőlük.

Simontornyáról a szabadságharc alatt keletkezett források és az ezeken alapuló történelmi munkák legtöbbje tartalmaz információkat, főként a vár 1705. novemberi bevételéről, amelyet a településen a mai napig ünnepelnek, mint az iskola névadójának jeles cselekedetét. Azonban az ostromon kívül mást nem nagyon említenek a várról ebben az időszakban,¹⁶ különösen nem a Dunántúlon betöltött igen fontos szerepekről, úgy közigazgatás, mint hatalmi és katonai szempontból. A dolgozatban kísérletet teszünk arra, hogy bemutassuk és elhelyezzük Simontornyát saját térségében és egy nagyobb régió (történeti Dunántúl) keretei között.

¹³ IVÁNYI 1954, MAKSAI 1954.

¹⁴ Kiadott források közül ilyen példa az Archivum Rákócianum kötetei, Esterházy Antal Tábori Könyve, Bánkúti Imre forráskiadványai, illetve egyéb missilisek. Ld.: Forráskiadványok.

¹⁵ BÁNKÚTI 1996 7.

¹⁶ KISS 1938 104-119, TÓTHNÉ 2008 17-18. Előbbi kivonatolta Thaly Kálmán munkásságát, utóbbi pedig összegezte Kiss István eredményeit.

A történeti Dunántúl természeti-történeti viszonyai a XVII-XVIII. század fordulóján. Simontornya helyzete a Dunántúlon

A Dunántúl földrajzi keretei viszonylag könnyen kijelölhetőek: két oldalról (észak és kelet) a Duna, délről a Dráva határolja; a nyugati részekben egybeér az osztrák tartományokkal, földrajzi tekintetben egészen az osztrák Alpokig ért.¹⁷ Domborzatilag a terület Nyugat – Kelet lejtésű, így a folyók és a kisebb dombvonulatok is ebbe az irányba helyezkednek el.¹⁸ A területet a fent említett két folyó határozza meg, de a legtöbb, regionális tekintetben is fontos vízfolyás (Marcal, Rába, Zala-Balaton-Sió-Sárvíz) mind a Dunába ömlik. Ezek kiszámíthatatlanságuk és szabályozatlanságuk miatt megnehezítették a szabad közlekedést és mozgást, ami később még több gondot okozott a térségben harcolni kívánóknak.¹⁹

Simontornya e régió keleti oldalának közepén fekszik, a Sió és Sárvíz folyásának közelében.²⁰ A vár és a település 1545-től egészen 1686-ig az oszmánok közigazgatási-katonai központjaként funkcionált, mint szandzsákság-székhely.²¹ A felszabadító háborúk időszakában Badeni Lajos foglalta el 1686 szeptemberében, a vár állapotát egyik levelében viszonylag megfelelőnek ítélte.²²

A Dunántúl nagyobbik része testközelből tapasztalhatta meg az oszmán hódítást, legyen az tényleges katonai uralom vagy állandó fenyegetettség érzése. A dunántúli vármegyéket három nagyobb csoportra oszthatjuk: akik tényleges oszmán uralom alá kerültek (Hódoltság), amelyek nem vagy csak részlegesen kerültek oszmán vagy magyar szövetségeseik uralmába (Magyar Királyság) illetve a kettő között elterülő végvidék, amely megyék életéhez a mindennapos harc és védekezés állandónak mondható. Az itt kialakított főkapitányi rendszer összességében ellátta a feladatát, ahol az udvari és magyar főurak közösen látták el a mindennapi élethez nélkülözhetetlen katonai biztonság fenntartását.²³

Ezt az állapotot változtatta meg a török elleni felszabadító háborúk időszaka (1683-1699), amikor is megindult az újonnan megszerzett területek katonai-igazgatási viszonyainak felülvizsgálata. Ekkor születtek meg azok a berendezkedési tervezetek, amelyek megpróbálták az új (és ezzel együtt a régi) magyar területeket megszervezni a rendi igazgatás háttérbe szorításával, illetve megpróbálták megfelelni annak a helyzetnek, hogy a tényleges harci

¹⁷ BULLA-MENDÖL 1999 197.

¹⁸ BULLA-MENDÖL 1999 196., 206.

¹⁹ Például a császáriak 1709-es hadjárata is csúszott a Dunán levonuló ár miatt. BAGI 2012 28.

²⁰ BULLA-MENDÖL 1999 206.

²¹ DÁVID 1982.

²² HORLER 1980 16-18.

²³ PÁLFFY 1997.

cselekmények délre helyeződésével az ország belső részén lévő várak funkció nélkülivé váltak, máshol lett volna rájuk szükség.²⁴ Az udvari és rendi tervezetek hosszú vitái közben azonban megkezdődött a gyakorlati munka is, hiszen a még mindig zajló háború (ami hamarosan az osztrákok számára kétfrontossá vált) még mindig érintette az országot, így meg kellett szervezni a területen állomásozó katonaság ellátását.²⁵ Az új szervek²⁶ már nem a rendi keretek között határozták meg magukat, hanem közvetlenül az udvari intézmények fiókjaiként működtek, adaptálva az ottani mintákat.

A tervezetek és a kezdeti lépések afelé mutattak, hogy elvileg minden megye ugyanabba a státusba fog kerülni. A közelebbi vizsgálatokból azonban látszik, hogy ez mégsem sikerült teljes mértékben, ennek pedig többek között az új udvari intézmények vezetési mechanizmusa és a nagymértékű háborús pusztítás volt az oka.²⁷ Tovább nehezíti az igazgatási kérdéseket, hogy a visszahódított részekkel, mint fegyverjogon (*ius armorum*)²⁸ megszerzett területekkel számoltak, amiket - az udvar folyamatosnak mondható fizetési nehézségei miatt - eladományoztak katonai vezetőknek és szállítóknak vagy azoknak adták oda, akik a legtöbbet fizettek értük.²⁹

Az újonnan meghódított (tehát a hódoltságbeli) részek irányítására létrehozott Budai Kamarai Inspekciót (ami később az Adminisztráció nevet veszi fel)³⁰ saját szerveit kiépítve a katonaság ellátását és az adók beszedését immáron nem a Magyar Kamarán keresztül, hanem önállóan kívánta végezni.³¹ A nagyobb központokba (Pécs, Csáktornya) prefektusokat (vagy jószágkormányzókat) neveztek ki, ezek alá pedig provizorokat (tisztartókat) helyeztek; a kereskedelmi bevételek növeléséhez pedig ismét felállították a harmincadigazgatást, amire többnyire a fent említett kamarai tisztségviselők kerültek.³² Ilyen harmincadhivatalt helyeztek a kistérségen belül Simontornyára, Földvárra, Szekszárd-Újpalánkára és Fokra is.³³ Az új szervezet és a személyzet névsorai alapján látható a törekvés, hogy főként olyan, kereskedelmileg fontos pontokra telepített állásokat hozzanak létre, amelyek eddig is fontos

²⁴ Később ilyen spórolási és stratégiai szempontok vezettek az ún. várrobbantási rendeletek kiadásához. Ld: OROSS 2005a, 2005b.

²⁵ A Budai Kamarai Adminisztráció volt felelős a hozzá tartozó várak kapitányait kifizetni. OROSS 2008 239-240.

²⁶ OROSS 2008 229-233.

²⁷ OROSS 2009 124-132.

²⁸ MEZŐSI 1942.

²⁹ SOÓS 2009 801-808.

³⁰ OROSS 2009 125

³¹ OROSS 2006 1445-1449. Ebbe beletartozott a katonák és parancsnokok ellátása is.

³² OROSS 2009 126.

³³ OROSS 2009 126, 137-138.

szerepet töltöttek be a térség kereskedelmében.³⁴ A feladatokat ellátó személyzetet pedig a már kipróbált (vagy megbízhatóbb) német vagy délszláv elemek alkották, növelve ezzel az elégedetlenséget a szervekkel szemben.³⁵ Ezen kívül a városokra is felügyeletet kaptak, amelyek közül több a régi - szabad királyi városi - rangjukat igyekeztek visszaszerezni, ami több esetben konfliktushoz vezetett a kamarai alkalmazottakkal.³⁶

A kamarai igazgatás mellett megkezdődött az újonnan visszaszerzett várak és települések becsatolása az eddig működő végvárrendszerbe, így Simontornyát is a Győri Főkapitánysághoz csatolták Esztergommal, Székesfehérvárral és Zsámbékkal együtt.³⁷ Az ide kerülő többnyire magyar-horvát "szabad századok" parancsnokait Zichy István nevezte ki, később a katonák kifizetését a Mustramesteri Főhivatal vezetője, Georg Rudolf Wütz végezte korszakunkban.³⁸ A veszprémi katonák szerepe jelentős lehetett a településen, hiszen 1696-ban ők alapítottak szabócéhet, amiről legközelebb csak a szabadságharc után (1712-ben) vannak híreink.³⁹ A korabeli összeírások alapján látható, hogy a vár mellett viszonylag alacsony számú jobbágy tartózkodott a településen,⁴⁰ az itt szolgáló katonák pedig igyekeztek ellenállni az őket folyamatosan zaklató vármegyei adószedés terheinek, ami több esetben sikerült. A településen nagyobb problémát okozott az időközben bevándorló rác katonaság, akik a várba "zárkózva" megtagadtak bárminemű adófizetést egyrészt nemzetiségül, másrészt sajátos pozíciójukra támaszkodva.⁴¹ Úgy tűnik, az eredetileg is itt állomásozókkal szemben is kifogásolták a tizedfizetés hiányát, amelyeket Stephan Werlein próbált meg orvosolni, végül egy kompromisszumos megoldással sikerült lezárni.⁴² A katonák létszáma hullámzott az időszakban, az elvileg 300 fős helyőrség (100 lovas, 200 gyalogos) sosem érte el ezt a számot, inkább 200-250 közötti adatok ismertek.⁴³

A település és vár is belekerült az újszerzeményi birtokok vitájába, mivel a térséget sajátjaként kezelő Esterházy-család⁴⁴ helyébe új tulajdonos lépett, az itt is harcoló Styrum-Lymburg Miksa Vilmos. Kifizetve az Esterházysokra kivetett fegyverváltságot övé lett

³⁴ OROSS 2006 1446.

³⁵ Oross András véleménye szerint olyanokra esett a választás, akik rendelkeztek a megfelelő gazdasági szakismeretekkel és bírták a környék nyelveit (német, délszláv nyelvek). OROSS 2009 126.

³⁶ OROSS 2006 1444.

³⁷ CZIGÁNY 2004 161-162.

³⁸ OROSS 2013 50.

³⁹ MNL TML IX-16. Alapító iratuk első artikulusát kiadta: K. BALOG 1978 219.

⁴⁰ Kezdetben 7 főre teszik az ott élő jobbágyok számát, majd a fokozatos és folyamatos visszavándorlásnak köszönhetően körülbelül 90 jobbágy dolgozhatott a településen. KISS 1938 97, HOLUB 1974 22, HADNAGY 1991 61.

⁴¹ HOLUB 1974 79.

⁴² OROSS 2013 193-194.

⁴³ KISS 1938 96-98.

⁴⁴ HOLUB 1974 13. Ekkoriban hozzájuk tartozott Ozora, Tamás, Simontornya és Dombóvár is.

Simontornya és a közelben található kisebb falvak (Kis- Nagyszékely, Bánt, Udvari) összessége.⁴⁵ Katonai és egyéb családi ügyek miatt távol lévő birtokos azonban teljhatalmú megbízottat küldött maga helyett, Petrasch Miksa grófot.⁴⁶ Megemlítendő, hogy a település életében később fontosabb szerepet játszó Székely-család is ekkor szerzett itt földet.⁴⁷

A császáriak számára a háborús súlypontok áthelyeződése⁴⁸ azonban rámutatott arra, hogy ez az új szervezet nem lehet képes olyan támogatottságra szert tenni a magyar rendek körében, amivel a feladatait maximálisan el tudná látni. Így megkezdődhetett az "új területeken" a régi, vármegyei szervezet helyreállítása - egyes helyeken ekkor ültek össze az első megyegyűlések, választották meg szerveiket, illetve igényeltek pecsétet maguknak.⁴⁹ A település fokozatosan a megyei ellenzék központjává vált, ami azt eredményezte, hogy már a szabadságharc előestéjén Szekszárd helyett már ezt tekintették a vármegye központjának. A Rákóczi-szabadságharc előtti utolsó közgyűlést is itt tartották (1703.02.26), ahol konstatálták az háború utáni újjáépítés befejeződését.⁵⁰ A vármegyei jegyzőkönyvek⁵¹ alapján látható, hogy lassan megkezdődött a politikai élet a kérdéses megyékben, a megyei szervezetek erősödni látszottak, amikor is elérte a térséget az 1703-ban kitört Rákóczi-szabadságharc első hírei, ami olyan védelmi intézkedéseket igényeltek udvari részről, melyek megakasztották ezt a konszolidációs folyamatot és egy olyan, különleges állapotot teremtettek, amelyek felvetették az önálló fejlődés és a korábbi dicsőség visszaszerzését is.

⁴⁵ HOLUB 1974 17-18, HORLER 1980 20.

⁴⁶ HOLUB 1974 17.

⁴⁷ HOLUB 1974 16-17, KISS 1938 100.

⁴⁸ Franciaország az előzetes megegyezések ellenére háborút indított I. Lipót ellen, amelyet a történetírás az augsburgi liga háborújának (1688-1697) nevez. HAHNER 2006 104-109.

⁴⁹ A vármegyei önállóság kialakulásának kitűnő leírása: HOLUB 1974.

⁵⁰ HORVÁTH 1974 125.

⁵¹ ARCANUM 2009.

A Dunántúl stratégiai szerepe a Rákóczi-szabadságharcban (1704-1708)

A fenti küzdelmek több ponton sértették az ország társadalmi csoportjait, ellehetetlenítve a viszonylag szabad kereskedelmet; az állami sómonopólium miatt többen veszítették el egzisztenciájukat. A vidéken elszállásolt katonaság és a lakosok között is állandósultak az összecsapások, így például Hídvégen (1696)⁵² illetve a hosszasan tervezett hegyaljai felkelésben (1697). Az itt megkezdődő szervezkedési folyamatok a katonai leverés után is folytatódtak, hiszen egyes vezetőik el tudtak menekülni, később pedig fontos szerepet játszottak Rákóczi Ferenc behívásában.⁵³

A Rákóczi-féle szervezkedés több éves múltra tekinthetett vissza, látva a társadalmi és politikai elégedetlenségeket. Kezdetben a hagyományos keretek között próbáltak megoldást találni a problémákra, így az első szakaszban főleg a rendi méltóságok között kerestek maguk számára partnert.⁵⁴ Rákóczi elfogatása után lengyel emigrációban folytatódott a szervezkedés; ekkor születtek meg azok a főként külföldi (elsősorban francia) támogatásra támaszkodó tervek, amelyek segítségével az ország függetlenségét kívánták kivívni.⁵⁵

A szabadságharc kutatása hosszas küzdelem után elérte, hogy az eseményeket nem csupán az ország belpolitikai viszonyaiból szükséges levezetni, hanem az ekkor kedvezőnek mondható külpolitikai környezetből - úgy mint a spanyol kérdés és az északi háborúk következő epizódja. Rákóczi is ezen háborúk mátrixába helyezte el küzdelmét, így érthető, miért tett meg-megújuló kísérletet külföldi támogatók szerzésére.⁵⁶

A két harcoló fél földrajzi tekintetben is összecsapást vívott: míg a császári oldal a felszabadító háborúk sikerével megkezdte birodalma "dunaivá" szervezését, addig a felkelők célja mindig is egy külföldi, tehát a Kárpát-medencén kívüli hatalom megnyerése volt.⁵⁷ A Kárpát-medence földrajzából látszik, hogy ez a nyitás főként két irányba - nyugat és dél felé lehetséges, így a diplomácia törekvések is főleg e két irányba mutattak.⁵⁸ Ebből a szempontból értékelve Rákóczi 1704-es bácskai hadjárata is ebből a körből való kitörésként értelmezhető, amivel megpróbálta bevonni az akkor még nagyhatalomnak számító Oszmán Birodalmat is küzdelmébe.⁵⁹

⁵² IVÁNYI 1972.

⁵³ BENCZÉDI 1953.

⁵⁴ PERJÉS 1980 125-129.

⁵⁵ PERJÉS 1980 129-140.

⁵⁶ MARKÓ 1936.

⁵⁷ NAGY 2013 65-68

⁵⁸ Rövid áttekintés a szabadságharc diplomáciatörténetéhez: VATAI 2011.

⁵⁹ NAGY 2011, NAGY 2013 69-74.

A "felkelők" tervezeteiből látható, hogy voltaképpen minden olyan számadat hiányzott a vezetők számára, amire szükség lett volna (várható csapatok létszáma, ellátás biztosítása, pénzbeli segítségek) egy tényleges haditerv kidolgozásához.⁶⁰ Egyedül az ellenség erejét tudták megbecsülni, hiszen ekkor a fontosabb várak őrséggel voltak ellátva, a nyugati háború miatt pedig alig tartózkodott ellenséges katona az országban.⁶¹ Korai terveiket két főbb tényező határozta meg: a gyors előrenyomulás és egyesülés a nyugatról érkező szövetséges (bajor-francia) csapatokkal, illetve a mező (terület) uralása a várakkal szemben.⁶²

Rákóczi a közvetlen francia kapcsolatok megteremtése érdekében két nagyobb tervet dolgozott ki 1704-1706 között. Az előbbi egy morvaországi előretörést helyezett kilátásba,⁶³ a másik pedig egy horvát területen partraszálló francia támadást. A tervek a nyugati hadszíntér eredményei miatt elbuktak, amely a fejedelmet terveinek átalakítására késztetett.⁶⁴

1704-es kísérlet során még nem volt szükség a Dunántúl teljes megszállására, hiszen a fő erők (kuruc illetve francia-bajor részről) Morvaország irányából igyekeztek a főváros, Bécs felé, hogy itt vegyék fel a kapcsolatot egymással.⁶⁵ Az udvar kíséretei ellenére nem volt képes a vármegyék ellenállását megszervezni, hogy várható volt a felkelők átcsapása a térségbe. Azonban a felkelők vezetése sem volt biztos a hadjárat sikerében, mivel a dunántúli társadalom túlnyomó többsége - főként egzisztenciális és rokoni kapcsolatai miatt - Bécs felé húzott. Ezt változtatta meg az 1704 januárjában érkező követség, amely után Károlyi Sándort küldték át a terület meghódítására.⁶⁶ Károlyi kezdetben sikeres hadjárata során (1704 január - április) számos várat és települést esketett fel a felkelők zászlajára,⁶⁷ azonban a hadszervezés és ellátás feltételeinek kialakítására tett kísérletei nem tudtak gyökeret eresztetni a bekövetkező császári ellentámadás miatt.⁶⁸ Ez a keserű tapasztalat: hadellátás - nemesség megnyerése - katonák egzisztenciájának biztosítása - hozzájárult ahhoz, hogy a későbbi hadjáratok során erre helyezték a hangsúlyt.

⁶⁰ PERJÉS 1980

⁶¹ A kirobbanó spanyol örökösödési háború miatt csak a Montecuccoli lovas ezred állomásozott az ország területén. HORVÁTH 1872 303-304.

⁶² AR I/II. 225-226.

⁶³ MARKÓ 1936 590.

⁶⁴ AR III/I. Rákóczi híres mondata, mely szerint a höchstädti csata után elveszett a harc "egyetlen alapja".

⁶⁵ MARKÓ 1932.

⁶⁶ BALOGH 2010 252-253, BÁNKÚTI 1975 44-46

⁶⁷ Így került a felkelők kezére Székesfehérvár, Simontornya és Siklós is, azonban Sopronnál kudarcot szenvedtek. BÁNKÚTI 1975 45-74.

⁶⁸ Károlyi ekkor szervezte meg a hadsereg ellátására az ún. kőszegi dicastériumot, aminek élére Hevenesy János Vas megyei alispánt helyezte. Az ezredek mellé pedig commissariusokat nevezek ki. Ld.: BÁNKÚTI 1975 92-93.

Az adriai tervek a kezdeti évek sikertelensége után értékelődtek fel, hiszen az Adrián átkelő francia alakulatokhoz a legrövidebb út a Dunántúlon (és a horvát részeken) át vezetett. Ezért tett a fejedelem katonai és diplomáciai kísérletet⁶⁹ a térség megszerzésére, sikertelenül. A hosszabb harcra való berendezkedés miatt szükség volt minél több terület megszerzésére, pénzügyi és humánpolitikai szempontok miatt, így a Dunántúlt sem engedhették ki a kezeikből. Bercsényi 1701-es terveiben még úgy vélte, hogy az ország nyugati részén lévő várakra nem lesz szükség, hiszen a gyors morvai támadás sikere után úgyszólván győzedelmeskedni fognak. Bár már akkor jól látta, hogy egy térség hatalmának jelképe a vár, illetve több ilyen erődöt összekapcsoló láncolat.⁷⁰

A régi végvárrendszer (és a francia erődépítészet) nyomán láthatta, hogy a várak összekapcsolásával egyszerre lehet védekezni, illetve onnan adott esetben előretörni a térségben. A császári oldal a háború elején e tekintetben abszolút fölényben volt, hiszen a felszabadító háborúk során a ő kezébe került az összes jelentős katonai erődítmény Győrtől egészen Péterváradig.⁷¹ A költséges várrendszer rendkívül sok pénzbe került, ezért kerülhetett sor a már említett várfelrobbantási rendeletekre. Félve azonban egy esetleges rebelliótól, több várat inkább megerősítettek, regionális központokat hozva így létre.⁷²

A császáriak védelme a Dunántúlon egyszerre támaszkodott természeti és katonai objektumokra. A térséget elhatároló Duna és Dráva mentén ők birtokolták az összes jelentős várat, illetve ehhez kapcsolódtak a terület belső részein szigetként birtokolt nagyobb erősségek (Szigetvár, Székesfehérvár, Veszprém, Palota). Délen pedig az éppen kiépülő határőrvidék és nagyobb várak (Péterváraddal bezárólag) voltaképpen hermetikusan lezárták a Dunántúlt az akkor már lázadó keleti országrészekről. Ezzel védték az osztrákok számára oly fontos belső területeket és a fővárost, Bécsét is. Átkelés szempontjából is előnyben voltak, hiszen a Duna-menti fő várak legtöbb esetben fedezték a folyón való átkelést, így szinte akadálytalanul kelhettek át egyik partról a másikra. Emellett fontos megjegyeznünk, hogy a császári fél mellett tartottak a rác sajkás egységek is, akik állandó fenyegetést jelentettek a kurucok kevés Duna-menti állására (például Földvárra, Paksra).⁷³ Az ilyen átkelések

⁶⁹ MÁRKI 1915.

⁷⁰ PERJÉS 1980 132.

⁷¹ OROSS 2013 79-177.

⁷² Ilyen regionális központtá vált Szigetvár, Székesfehérvár vagy Veszprém. Ld.: GÖZSY 2012, KÁLLAY 1972, BÁNKÚTI 2005b.

⁷³ GAVRILOVIĆ által közölt forrásokban többször említik Földvárat és Paksot, legtöbbször egy mondaton belül. Ld.: GAVRILOVIĆ 2005 203

megakadályozására 1704 szeptemberében Heistert utasították, hogy rác és német katonáival vonuljon Földvár és Paks térségébe és reteszelve el a dunai átkelőket.⁷⁴

A felkelő hadak megfelelő hadászati módszerek és katonai felszerelések hiányában ezért olyan koncepciót kívántak kidolgozni, amelyet már nem ideiglenes megoldások, hanem átgondolt, megfontolt stratégia jellemzi. Mivel nagyobb várak ostromát nem tudták rövid idő alatt véghezvinni, ezért inkább kisebb várakat szálltak meg, ahol igyekeztek kihasználni a természeti adottságokat.⁷⁵ Károlyi Sándor egyik 1705-ös tervezetéből betekintést nyerhetünk a kuruc katonai gondolkodásról a Dunántúllal kapcsolatban. Ebben Károlyi fontosnak tartja a Dunántúl elfoglalását, mert ezzel meg lehet akadályozni, hogy az ellenség Bercsényi felvidéki csapataira vethesse magát, illetve hogy bázist szerezzenek maguknak a térség elfoglalására. Ebben fontos szerepet kap Földvár-Simontornya területe, előbbi mint az átkelés lehetősége miatt, utóbbi pedig egy olyan várként, amely biztosítani tudja a dunántúli kuruc hídfőt.⁷⁶ Nem csak itt, hanem több kísértetet tettek egy állandó híd felépítésére, úgy mint Karvánál, Földvárnál vagy az innen délre elhelyezkedő Imsódnál, ahol külön erődöt is építettek az átkelő védelmére (Bottyánvár).⁷⁷

Bottyán János 1705 november-decemberi hadjárata⁷⁸ újszerűséget jelentett az eddigi kuruc próbálkozásokkal szemben. Az eddigi sikertelenségek után azzal bírta meg II. Rákóczi Ferenc Bottyán Jánost, hogy egy gyors támadással törjön be a Dunántúlra és főként az ott fellelhető (addig kihasználatlan) csapatokkal egyesülve űzze ki a császári csapatokat a térségből. A Bercsényi Miklós által kidolgozott haditervet⁷⁹ a területen ismert katonaemberre bízták, akinek személyi kapcsolatai nagyban hozzájárult, hogy immáron több várat meg tudtak szerezni itt.⁸⁰ A megszerzés módját legtöbb esetben a roham jelentette, ami több esetben még Bottyán életét is veszélyeztette.⁸¹ A roham alkalmazását több tényező is kiváltotta, így az megfelelő ostromeszközök hiánya,⁸² illetve az "eredménykényszer" is olyan megoldásokat kívánt, amellyel sikert tudnak elérni. Simontornya esetében bizonyítható, hogy

⁷⁴ Ezért ajánlott fel később Rákóczi Ferenc kiváltságát Paks lakosainak, ha meg tudják védeni a partot a rác támadásoktól. BÁNKÚTI 1969 92.

⁷⁵ Erre legjobb példa Simontornya vára, amelyet a természet majdhogynem jobban megerősített, mint az emberi kéz.

⁷⁶ BÁNKÚTI 1978 172-173.

⁷⁷ MARKÓ 1933a, THALY 1865/a.

⁷⁸ Összefoglaló munkák: VÁRKONYI 1951, VÁRKONYI 1952, VÁRKONYI 1975, BÁNKÚTI 1969, BÁNLAKY 1941, HECKENAST 1984 357-358, RÁCZ 2008, Bottyán írása a sikerekről: AR I/IX. 271-272.

⁷⁹ A parancsokból látszik, hogy Bercsényi igyekezett minden téren beleszólni a térségben zajló hadműveletekbe. Pénzt, katonát küldött át a Dunán, kijelölte a hadfogadási kerületeket. Ld.: AR I/IV 736-738, AR I/V. 17-19, AR I/V. 166-169. AR I/IX. 451-454.

⁸⁰ OROSS 2013 204, VÁRKONYI 1994 27, VÁRKONYI 2012 15.

⁸¹ AR I/IX. 280-281.

⁸² GOTTFREICH 1960

Bottyán belső emberrel⁸³ nyert bizonyítékot a várban elhelyezkedő őrségről, így annak tapasztalatát fel tudta használni a roham megtervezésében.⁸⁴ Külön érdekesség, hogy az ostromot a vár északi oldaláról hajtották végre, ahonnan a várat aktív védelemmel nem, csak passzívvál látták el.⁸⁵ Ezzel együtt felértékelődik a két észak-tolnai vár (Földvár és Simontornya) egységes birtoklása, amivel a császári vezetés által kidolgozott Duna-vonalat nem csak Karvánál, hanem Földvárnál is elmetstették a kurucok, így a legegyszerűbb úton megszüntették a közvetlen kapcsolatot Buda és Pétervárad között.⁸⁶ A hadjárat befejezése után abban is változott a helyzet, hogy a kurucok megfigyelés alá tudták vonni a belső területeken fekvő nagyobb császári várakat, a kisebbekből pedig saját "rendszert" próbáltak meg létrehozni. A Duna-menti várak többsége azonban megmaradt császári kézben, kivéve Esztergomot, amely rövid ideig kuruc tulajdonba került.⁸⁷

A levelezésből az is látszik, hogy Bercsényi felismerte a Duna-vonal jelentőségét, hiszen olyan várak bevételét javasolta Rákóczinak, mint Esztergom illetve Óvár, utóbbi miatt komoly összetűzésbe is került Bottyán Jánossal.⁸⁸ Szintén hibának tartotta Bercsényi, hogy Bottyán nem Bruck felé tört előre (hogy bekerítse Pálffy Jánost), hanem Sopron ostromára "pazarolta" erejét.⁸⁹ A tartósan elfoglalt kuruc várak-erősségek a térség belső területei felett gyakorolhattak uralmat, bár nagyobb ostromot nem voltak képesek feltartani huzamosabb ideig. Bottyán 1705 végi hadjárata során megszerzett várak - Simontornya, Pápa, Földvár, Kőszeg, Tata, Kapuvár és Sümeg mind olyanok, amelyek a megfigyelési szempontoknak tökéletesen megfeleltek. Az ezekben állomásozó - zömében német eredetű - őrséget kardélre hányták, kevés elemet ejtettek foglyul.⁹⁰

A legnagyobb különbség a kezdeti sikertelen akciók (1704-1705) és a kuruc szempontból tartósnak mondható 1705-1708-as állapot kialakulásához a császári stratégia változatlansága is hozzájárult. Kezdetben a császáriak várakra támaszkodva, mezei hadseregekkel kívánták felvenni a harcot és harcászati fölényüket kihasználva egy döntő csatára kényszeríteni azokat. Ilyenre láthatunk példát 1704-ben Koroncónál és 1705-ben Kilitinél.⁹¹ A győzelem után pedig könnyű szerrel helyre tudták állítani a támadások előtti

⁸³ VÁRKONYI 1972 111, VÁRKONYI 1994 27, VÁRKONYI 2012 15.

⁸⁴ Simontornya esetében ez Szili György volt, aki később hadnagyként szolgált a szabadságharc során. Ld.: AR I/IX. 271-272.

⁸⁵ HORLER 1980 200-201.

⁸⁶ VÁRKONYI 1952 426.

⁸⁷ PERJÉS 1954.

⁸⁸ AR I/X. 4-10.

⁸⁹ AR I/V 7-8. A soproni kuruc ostromok leírása: BAGI 2009.

⁹⁰ AR I/IV. 739-741. KO V. 330-331.

⁹¹ MARKÓ 1994 198-201.

állapotokat, visszafoglalva az esetleg elvesztett várakat. Azonban 1705 november-december után Bottyán János majd Esterházy Antal parancsnoksága⁹² alatt 1708-ig ez a taktika nem működött, amire több magyarázatot is adhatunk. Az első, hogy a portyázó taktika érvényesítése miatt a kurucok nem voltak hajlandók nagy csatára kiállni, ehelyett vagy portyát hajtottak végre az osztrák részek ellen (ami esetleg eredményezhette a császári seregek visszafordítását), vagy folyamatos visszavonulás mellett, apró támadásokkal zaklatták a császári seregeket, amelyek ellátása így több esetben nehézséget okozott. A császári csapatok koncentrált támadásai⁹³ többször úgy buktak el, hogy voltaképpen ellenséget sem nagyon látva vonultak végig a Dunántúlon, majd egy nagyobb erősségen (például Simontornyán) végrehajtott sikertelen ostrom után indultak vissza kiindulási helyükre.⁹⁴ Másik fontos tényező, hogy az újonnan kinevezett generálisok a térséget jól ismerő, már korábban is itt élő és harcoló katonák közül kerültek ki. Bottyán János már az 1680-as évektől kezdve katonai és gazdasági tevékenységével tűnt ki, amely során személyes kapcsolatot épített ki a dunántúli várak parancsnokaival;⁹⁵ Esterházy Antal pedig családja vagyona és a pápai vár parancsnoksága miatt volt ismert a dunántúliak körében.⁹⁶

Igazgatási szempontból is történt változás a két időszak között: míg Károlyi első hadjárata során csak ideiglenes hatalomkialakításra kerülhetett sor, addig Bottyán hadjáratai és védekezése megadta azt a stabilitást, amire szükség volt. A különböző parancsnoki kinevezések okozta káoszt az 1706-1707 fordulóján kialakított, úgynevezett főkapitányságok (generalátusságok) kialakítása kívánta megszüntetni; az országban kialakított öt kerület közül Dunántúlra gróf Esterházy Antalt nevezték ki generálisként, területként pedig a volt győri és kanizsai főkapitányság fennhatóságát tartották fenn számára.⁹⁷

A trencsényi csatavesztés (1708) több szempontból is új helyzetet teremtett. Rákóczi terve a poroszokkal való közvetlen kapcsolat megteremtésére elbukott, a nehezen összegyűjtött és addig egyben tartott fejedelmi csapatok szétszéledtek, illetve a morál is megrendülni látszott.⁹⁸ A defenzíva mellett Rákóczi parancsot adott, hogy ismét indítsanak portyákat az osztrák tartományok ellen, ellensúlyozva a vereséget.⁹⁹ Ugyanekkor a császári udvar ismét tervbe vette a kurucok koncentrált támadását, amely során három felől készültek

⁹² BÁNKÚTI 2005b 25.

⁹³ BÁNLAKY 1941 343-348, THALY 1879 369-375.

⁹⁴ KO V. 609-610.

⁹⁵ OROSS 2013 204, VÁRKONYI 1994 27.

⁹⁶ A kurucokhoz csak Forgách Simon dunántúli hadjárata során, 1704 májusában csatlakozott. BÁNKÚTI 1994 205.

⁹⁷ AR III/I 386.

⁹⁸ Csata leírására lásd: HECKENAST 1984 390-391.

⁹⁹ AR III/I. 409.

bekeríteni a dunántúli felkelőket. A viszonylag későn induló tervet Béri Balogh Ádám híres kölesdi diadala¹⁰⁰ akadályozta meg, hiszen ezzel nem sikerült a felkelők teljes bekerítése, illetve a császáriak elvesztették azokat az ágyúkat, amelyekre szükségük lett volna a várak, így például Simontornya ostromához.¹⁰¹

A regionális harcok két nagyobb részre bonthatóak: a kurucok nagyobb támadásai (portyái) az ország nyugati és az osztrák tartomány ellen, illetve az évenként megismétlődő császári kísérlet a kurucok kiszorítására a Dunántúlról. Míg egyes területek folyamatosan felvonulási- és hadszíntérnek számítottak, addig mások csak a nagyobb támadások, portyák ellen kellett felkészülniük. A Dél-Dunántúlt veszélyeztette legjobban a rácok előretörése, amely több esetben pusztulást okozott úgy nagyobb városok,¹⁰² mind a megyék kisebb településein egyaránt. Ezzel szemben hozták létre azt a védelmi rendszert, amelyet a kutatás - Thaly Kálmán nyomán - Sió-vonalnak nevez, amelynek központja a Tolna megyei Simontornya vára volt.¹⁰³

¹⁰⁰ A kölesdi harc részletes leírása: BALOGH 2010 283-303.

¹⁰¹ AR I/II. 316-318.

¹⁰² Például a pécsi rácdúlás 1704-ben. Ld.: BÁNKÚTI 2005a.

¹⁰³ THALY 1865/a elnevezése szerint használják így; KEMECHEY 1936 pedig Sió-gátként aposztrofálja ezt a védelmi rendszert. Ennek részletes bemutatására tett kísérlet: KISS 2013.

Simontornyai kistérség a Rákóczi-szabadságharcban (1704-1708)

A település fontosságát a katonai-kamarai pozíciói után elnyert közigazgatási státusz szolgáltatta, hiszen fokozatosan ezt tekintették Tolna vármegye központjának. Az itt álló várat a felrobbantás helyett fokozatos erősítéssel kívánták ellenállóbbá tenni a hírekből ismert felkelőkkel szemben.¹⁰⁴ A természeti környezet minél nagyobb mértékű kihasználása mellett került sor a vár átépítésére, amely során annak kastély jellege eltűnt, helyette egy zömök katonai erősítmény jött létre, aminek védelmi erejét minden irányban igyekeztek maximalizálni. Oldalirányban (kelet-nyugat) ágyúpadokat helyeztek el, dél felől a régi loggia lebontásával egy ágyútoronyt hoztak létre, míg az északi oldalon falvastagítást végeztek el.¹⁰⁵ Jobban megfigyelve láthatjuk azt is, hogy a várat északi irányból nem látták el aktív védelemmel, bízva az elvileg hermetikusan elzárt dunántúli védelemben, főként Székesfehérvár védelmében északról, illetve a Sió ágának egyik folyása körül kialakult mocsárvilágban egyaránt.

A császári hadvezetés 1703-1704-es törekvése a tolna megyei ellenállás megszervezésére is kudarcot vallott,¹⁰⁶ egyedül a fenti erősítéseket tudták véghezvinni a váron. Ezután a hirtelen megjelenő (és a közben Székesfehérvárt is megszerző) kurucok ez év januárjában blokád alá vonták, és bevették Simontornya várát, majd délre vonultak Szigetvár bevételére.¹⁰⁷ A vár parancsnoki pozíciójára szintén két embert említenek a források, Horváth Ferencet¹⁰⁸ és Zana Györgyöt.¹⁰⁹ E hadművelet során került sor Pécs kettős kifosztására, amely után a kuruc vezető Sándor László felelőssége is felmerült.¹¹⁰ Ekkoriban a kurucok dunántúli hatalma olyan várakra támaszkodott, mint például Székesfehérvár, Veszprém, Pápa, melyek közül az első töltötte be a kelet-dunántúli központ szerepét.¹¹¹ Átkelőként ekkor vált jelentőssé Földvár települése, hiszen Károlyi és Forgách menekülése során is itt hagyta el a térséget. A simontornyai katonaság ekkor inkább csak portyázásban vette ki a részét a hadi terhekből,¹¹² így a vár nem vált a kurucok hatalmi központjává. Az elfoglalás után került sor a településen lefoglalt javak összeírására, majd külön biztost kapott Karner György

¹⁰⁴ OROSS 2005b 266.

¹⁰⁵ HORLER 1980 201.

¹⁰⁶ BÁNKÚTI 1975 44.

¹⁰⁷ GÖZSY 2005 131, BÁNKÚTI 1975 71.

¹⁰⁸ Horváth már 1692-ben Simontornyán szolgált, amelyet bizonyít, hogy ekkor mondott le az itt betöltött vajdai tisztségéről. OROSS 2013 200.

¹⁰⁹ MÉSZÁROS 2001 339.

¹¹⁰ NAGY 1986 23-24.

¹¹¹ BÁNKÚTI 1975 77-78.

¹¹² Általános panasznak látszik, hogy hiányzik a gyalogság (hajdúság) Simontornyáról. Ld: AR I/IX. 271-272, AR I/IX. 339-342.

személyében, de itt szolgált inspektorként Dallos Imre is.¹¹³ A parancsnok, Horváth Ferenc több levelében értesítette Károlyit az itt alakuló katonaságról, és tájékoztatta őt a támadó rákok előretöréséről.¹¹⁴ A várbeliek növekvő félelmei ellen és elismerve a településen élő katonák különleges státusát, 1704. augusztus 17-én hajdú kiváltságot kapott Simontornya, ahol innentől csak katonák élhettek.¹¹⁵ Károlyi 1704-es első vereségei és menekülése után Siegbert von Heister vette vissza az elvesztett várakat, így Simontornyát és Földvárt is, hiába kötöttek Gyöngyösön fegyverszünetet az adott intervallumra.¹¹⁶ A simontornyai várba került őrség nagyobbik része új katona lehetett, mivel a blokádkor jelenlévők egésze zászlóstud csatlakozott a felkelőkhöz, de kivétel ekkor is akadt Horváth Ferenc és Szili György személyében, utóbbi még 1705 végén is a várban tartózkodik és segíti a felkelőket a vár gyors bevételében. Károlyi menekülése után ajánlja az őt a Dunántúlra követő Forgách Simont, hogy keresse a kelet-dunántúli vármegyék (Tolna, Baranya, Somogy), köztük a simontornyai katonaságot is, akik jó szolgálatot tehetnek számára.¹¹⁷

A sikertelenségek után maga a fejedelem is támadást kívánt vezetni a Dunántúlra 1705 nyarán, amikor Esterházy Dánielt és Bottyán Jánost küldte át a Dunán, hogy a könnyű és biztonságos átkelés érdekében foglalják el Földvárt.¹¹⁸ A harcok kezdeti sikerei után az érkező császári csapatok híre miatt visszavonult, Bottyán pedig az utóvédharcok során súlyosan megsebesült.¹¹⁹ Bercsényi már ekkor úgy vélte, hogy Földvár helyett elegendő lenne Simontornyát bevenni, hogy innen indulhassanak tovább a kuruc hadak.¹²⁰ Megerősíti ezt az elképzelést az, hogy értesülései szerint a várban ekkor viszonylag alacsony számú német lovas állomásozott.¹²¹ A júniusi harcok során a kurucok kísérletet is tettek a vár bevételére, azonban a túlerő¹²² vagy a levelekben említett császári haderő érkezésének híre miatt felhagytak az ostrommal.¹²³

Bottyán 1705 november-decemberi hadjárata után Simontornya várára új feladatok vártak, amelynek többségét az itt állomásozó katonaságnak kellett ellátnia. A katonáknak főként déli területekre (Szigetvár-Siklós-Pécs vonalára) kellett portyákat vezetniük, lehetőség

¹¹³ BÁNKÚTI 1975 71, 92, BÁNKÚTI 1976-1977 116. Karner jelentése: AR I/I 99.

¹¹⁴ BÁNKÚTI 1976-1977 88-89, 101.

¹¹⁵ BÁNKÚTI 1976-1977 106. RÁCZ 1969 184. A privilégium szövegét ld.: SINKOVICS 1968 800-801.

¹¹⁶ HECKENAST 1984 531., BÁNKÚTI 2005b 45.

¹¹⁷ BÁNKÚTI 1976-1977 107.

¹¹⁸ MARKÓ 1933 203.

¹¹⁹ MARKÓ 1933 212-213.

¹²⁰ AR I/IV. 322-326.

¹²¹ AR I/IV. 562-565.

¹²² Két nappal későbbi levelében Bercsényi már öt vagy hatszáz német katonáról kap hírt. AR I/IV 571-575.

¹²³ AR I/IV. 585-588.

szerint ellehetetleníteni a császári támadást arról a részről.¹²⁴ A kistérség portális hajdúinak felügyeletét szintén Simontornyára bízták, Csajághy Ferenc személyében külön parancsnokot nevezve ki számukra.¹²⁵

Másik ilyen jellegű feladat, ami a katonai védelmet szolgálta, a már említett Sió-vonal felállítása és felügyelete volt, amely a Balatontól (Foktól) Simontornyán át egészen Földvárig húzódott.¹²⁶ A rendszert főként a délről érkező támadásokkal szemben hozták létre, amit bizonyít hatékonysága nagyobb császári offenzívák kivédése 1706-1708 között, illetve a vélt és valósnak tartott rác támadások elhárítása is ebben a periódusban.¹²⁷ A Sión több kisebb átkelőket védtek katonai erővel (Csíkvár, Hídvég), legtöbbször gyalogosokkal, de volt eset, amikor lovas szolgálattal látták el azt.¹²⁸

A két észak-tolnai vár (Simontornya-Földvár) egymásrataltsága miatt előfordult, hogy a simontornyai kapitánynak kellett biztosítani Földvár védelmét, amelyet egyaránt fenyegetett egy esetleges kitörés a budai helyőrség szárazföldi részéről, illetve a Dunán felúszó rác sajkások támadása egyaránt.¹²⁹ Ezen kívül többször magának kellett hajókat vontatni a Dunához, hogy az ellátást el tudják szállítani a simontornyai várba.¹³⁰ Így Simontornya és Földvár funkciója összefonódott, hiszen egyik vár sem képes a másik nélkül fenntartani magát: míg előbbi katonai támadás esetén az utánpótlást és segédcsapatokat innen várhatta, addig utóbbi védművei nem voltak képesek egy esetleges császári-rác csapat támadás kivédésére.

A vár és a garnizon feladata a várható rác támadás megelőzése – kivédése volt, amit bizonyít a korabeli levelek elemzése, mivel ezek túlnyomó többsége ezzel kapcsolatban ír az itt harcolóknak, illetve kérnek intézkedéseket a felsőbb hatalomtól.¹³¹ A viszályokkal és ellenségeskedésekkel teli rác - magyar kapcsolatokat hiába próbálta többször a fejedelem és Bercsényi is megoldani, ezeknek semmi foganatjuk nem volt, így a két nép sajátos háborúba bonyolódott egymással.¹³² Persze akadtak kivételek is, például mikor Bottyán egy bizonyos Bosó (vagy Bozsó) nevű rác kapitányt fogadott maga mellé, hogy gyűjtsön hadakat vérei

¹²⁴ THALY 1879 287-299.

¹²⁵ Kapcsolata Tolna megyével is Simontornyával jelentősnek mondható, amit bizonyít az itteni tisztségeinek összessége (commendáns, portális hajdúk kapitánya). Politikai szerepét pedig mutatja, hogy az ónodi gyűlésen dunántúli követként vett részt. HECKENAST 2005 91, EATK 526.

¹²⁶ THALY 1865/a 119.

¹²⁷ MARKÓ 1994 201-206.

¹²⁸ EATK 854.

¹²⁹ Erre példa a 67. lábjegyzetben szereplő rácokra vonatkozó hivatkozás: GAVRILOVIĆ 2005 203.

¹³⁰ EATK 681.

¹³¹ EATK 730-731., EATK 751

¹³² A fejedelem törekedett a megegyezésre, ennek összefoglalását ld.: BENDA 1980 141-157., GULYÁS 2013 79-85., NAGY 2011.

körében. A későbbi levelezés alapján úgy tűnik, sikerrel tehetett ezt, mert a Dunántúlon több rác csoportot is meg tudott nyerni a kurucok számára.¹³³ Ennek ellenére a bizalom nem volt teljes a rácokkal szemben, amit növeltek a folyamatos híresztelések egy esetleges rác csapásról. Így a "ráckérdés" egyre inkább biztonságpolitikai kérdéssé vált - főként az otthon maradó polgári lakosság és a távollévő katonaság számára.¹³⁴ Külön érdekesség, hogy a rác katonai vezetőknek küldött császári parancsok többsége felszólítja őket, hogy hajtsanak végre fő- vagy diverzáns támadást Földvár-Simontornya irányába, hogy könnyítsenek a térségben operáló más császári parancsnokoknak.¹³⁵ A vélt vagy valós veszélyek¹³⁶ legjobban 1708 nyarán veszélyeztették a kurucok dunántúli állásait, ez pedig a trencsényi csata utáni császári támadás felújítása volt a Dunántúlon.¹³⁷ A koncentrikus támadás során a rác csapatokra bízta azt a feladatot, hogy támadják hátba a visszavonuló kuruc csapatokat.¹³⁸ A császári számításokat azonban keresztül húzta Béri Balogh Ádám már említett sikere Kölesdnél, amely visszavetette a császáriak fő támadását, illetve a rácok további működését is a térségben.¹³⁹ Nehem tábornok megpróbálta összegyűjteni a szétszéledt csapatokat, értesülései szerint pedig a kurucok Pécs ostromát készítették elő, de lőszerhiány miatt kénytelenek voltak visszavonulni Sümegre.¹⁴⁰ Rákóczi és Bercsényi pedig ezt a győzelmet kívánták felhasználni a trencsényi sikertelenség ellensúlyozására, ahol több rácot és németet győztek le.¹⁴¹

A harcok során mindkét fél több esetben ejtett foglyot, akiket főleg nagyobb, biztonságos várakban tartották őrizet alatt. A kuruc vezetők több esetben intézkedtek saját katonaságuk kiszabadításának érdekében, amely két csatornán keresztül folyt. A Győr központtal felállított "Cartella-Commissio" végezte a császári csapatok kuruc foglyainak kiadását, a kuruc tárgyalófelek pedig főként parancsaikkal a birtokukban lévő várakban - így Simontornyán őrizték a foglyokat.¹⁴² Külön fajtáját képezte a kuruc hadseregen belüli panaszok kezelése, amikor is több esetben egy korábban fogságba esett kuruc katona kiszabadításáért egyik családtagja írt a fejedelem köréhez, akik igyekeztek orvosolni a problémát. Így történt ez Angyal Erzsébet (Eörsébeth) esetében is, akinek férje az 1706-os

¹³³ AR I/IX. 281-283., 286-287.

¹³⁴ Ha az egyik fél támadást vezetett, akkor többnyire a hátrahagyott, "polgári" lakosságot támadta, majd visszatámadás szintén a másik fél otthon maradtait érte, így a két fél folyamatos harcokba bonyolódott.

¹³⁵ GAVRILOVIĆ 2005 141, 143, 156, 158, 176.

¹³⁶ AR I/IV. 741-742; AR I/V. 7-8, 68-72, AR I/IX. 386-388.

¹³⁷ BÁNLAKY 1941 529-531, MARKÓ 1994 204.

¹³⁸ BÁNKÚTI 1969 145, TÓTH 1958 190, BÁNKÚTI 1978 179-180.

¹³⁹ GAVRILOVIĆ 2005 171.

¹⁴⁰ GAVRILOVIĆ 2005 210.

¹⁴¹ AR I/II. 308-309, 316-318, 360-363, 416-417 ; AR I/IX. 534-535.

¹⁴² Bottyán levele szerint problémák vannak a rabkezelő bizottsággal, ezért kéri a fejedelmet, szóljon ebben az ügyben. AR I/IX. 377-379.

igali kuruc vereség után került császári fogságba, cserébe pedig Simontornyán raboskodó rác-német katonák közül kívántak szabadon bocsátani valakit.¹⁴³ A fent említett kölesdi kuruc győzelem során foglyul ejtett Christian Kalanek kapitány is Simontornyán raboskodott egészen 1709 februárjáig, amikor is szabadon engedték.¹⁴⁴ Szintén fontos epizód volt a dunántúli kuruc csapatok számára, amikor az éppen átállni készülő Bezerédyt elfogták, majd Simontornyára szállították, kemény körülményeket tartva fenn számára.¹⁴⁵

A fentebb kifejtett megnövekedett katonai feladatokból látszik, hogy a simontornyai kapitány igen nagy beleszólási joggal bírt a térség stratégiai és igazgatási ügyeivel kapcsolatban. Nagyobb problémát okoz, hogy a források nem nyilatkoznak egyértelműen arról, hogy éppen ki is az aktuális parancsnok (commendáns), ezért inkább a levelek tartalmából tudunk következtetni arra, hogy kit tekintettek annak. A vár elfoglalása után közvetlenül Horváth Ferencet említik a simontornyai vár kapitányaként,¹⁴⁶ de ugyanebben az intervallumban (1706 januárja) megjelenik Csajághy Ferenc is, mint simontornyai commendáns. Utóbbi ekkoriban valószínűleg a portális hajdúk vezetőjeként kapta ezt a tisztséget, de ezzel sem magyarázható, miért nevezik 1707 májusában úgy, mint "volt simontornyai kapitány".¹⁴⁷ Horváth munkájával azonban nem lehettek elégedettek, főként mert beleszólást kívánt nyerni a vármegyei ügyekbe, illetve egyesek véleménye szerint elhanyagolta a vár karbantartását.¹⁴⁸ Ezért Esterházy Antal levelezésében egyre többször találkozunk Grajner Antallal, mint simontornyai kapitánnyal, akire főként az erődítési munkálatok folytatását bízta, neve pedig egész 1708 alatt biztos pontot jelent a vár parancsnokai körében.¹⁴⁹ Úgy látszik, ez a feladat nem lehetett könnyű, hiszen a vár őrsége (többnyire lovas) nem tartózkodott a várban, ezért a környékbeli vármegyék (Veszprém és a felkeléshez nem csatlakozott Baranya) ingyenmunkáját kellett biztosítani a védművek karbantartásakor.¹⁵⁰

A dunántúli kuruc uralmat – és egyben a simontornyai vár ellátását is – nagyban befolyásolta a közvetlen és állandó kapcsolat biztosítása az ország keleti (kurucok számára magterületnek számító) részekkel, hiszen főként innen érkezett a katonák kifizetésére a pénz

¹⁴³ ESZE 1955 379-380, EATK 425-426.

¹⁴⁴ GAVRILOVIĆ 2005 236.

¹⁴⁵ Az árulás történetére lásd: BARISKA 1995. A fogva tartás mikéntjére: EATK 768-769., 769-770.

¹⁴⁶ HECKENAST 2005 192. Eszerint Horváth 1706.02.28 és 1708 között volt a vár parancsnoka.

¹⁴⁷ HECKENAST 2005 91.

¹⁴⁸ BÁNKÚTI 1969 129., EATK 724. Egy 1706-os levélből pedig foksabadi lakosai panaszkodnak a fejedelemnek, hogy a simontornyai kapitány állandóan katonai szolgálatra akarja őket citálni. Ld.: BÁNKÚTI 1978 177.

¹⁴⁹ EATK 931.

¹⁵⁰ EATK 531., 716., 854., HECKENAST 1984 383.

és posztó.¹⁵¹ A megnövekedő feladatok és problémák miatt Simontornya új funkciókat szerzett a régiékhöz képest. Az itt állomásozó hadsereg zavartalan ellátására külön gazdasági szakembereket és commissariusokat nevezhettek ki, de nevük csak az 1709-es évből ismert. Kezdetben Palkovics Ferenc látta el a tisztséget, akit 1706-ban még Bottyán János mellé neveztek ki,¹⁵² majd az év második felében Kárlóczi Imre töltötte be ezt a feladatkört.¹⁵³ Az állandósuló puskaapor-hiány miatt szükség volt egy puskaapormalom létrehozására, aminek egyik inspektora 1708 tavaszán Gerezdes Mihály volt.¹⁵⁴ A levelezés alapján azonban kiderül, hogy nem válhatta be a hozzá fűzött reményeket, mivel több esetben Palotáról szállították ide a szükséges felszereléseket (puskaapor, ágyú, üveggránát). A mezőgazdasági termelés bizonytalansága miatt az élelmiszert előre össze kellett gyűjteni, ezeket pedig magazinokban (vagy ún. prófuntházakban) tárolták, az egyik ilyen szintén Simontornyán állt.¹⁵⁵ A vár katonaságának ellátása érdekében a környező megyéket is kötelezték, hogy ide szolgáltatassák be terményeiket.¹⁵⁶ A várnak pedig voltak saját bevételei is, amit bőrök eladásából és a várbeli korcsma fenntartásából szereztek.¹⁵⁷

¹⁵¹ Például EATK 849.

¹⁵² AR I/X. 22-27.

¹⁵³ EATK 364.

¹⁵⁴ EATK 675.

¹⁵⁵ BÁNKÚTI 1969 130.

¹⁵⁶ BÁNKÚTI 2005b 61. Veszprém megye alsó járása biztosította Simontornyán, Földváron és Csíkváron szolgáló őrség ellátását.

¹⁵⁷ BÁNKÚTI 1969 142.

A dunántúli kuruc uralom bukása (1709)

A dunántúli kuruc uralom bukása 1709-ben következett be, amikor a már gazdasági és katonai alapjaiban megrendült felkelők nem bírták feltartóztatni az időközben folyamatosan gyarapodó és erőfölényben lévő császári csapatokat. Már Trencsén után esélyt láttak a felkelés gyors legyőzésében, azonban Heister - a vélemények szerint - nem fejlesztette tovább sikerét és nem tört a rendezetlen kuruc alakulatokra.¹⁵⁸ A korábbi sikertelenségek miatt új haditervre és módszerekre volt szükség a kuruc kiszorításához, amire már 1709 elején felszólították a császári tábornokot.¹⁵⁹ Az újszerűsége abban állt, hogy a korábban említett "döntő csata" helyett fokozatos előrenyomulással, a főbb katonai pontok bevételeivel (és ilyenekre támaszkodva) el kell venni a területet a felkelőktől, akik elveszítve hadműveleti lehetőségeiket maguktól adják majd fel a térséget. Ezzel pedig elkerülhetővé vált, hogy ismét kuruc portyák üssenek az osztrák részekre, mivel az őrállásrendszer idejében képes volt figyelmeztetni és megállítani a támadó ellenséget.¹⁶⁰

Ismét több oldalról érkező támadást dolgoztak ki, ahol is együtt működött a nyugati (Heister), az északi (Pfeffershoven budai helyőrsége) és a déli, zömében rác-horvát alakulat Nehem vezetésével.¹⁶¹ A különböző, főként időjárási körülmények miatt (hideg tél, árvizek) a császári seregek viszonylag lassan gyülekeztek, így csak júniusban indították meg nagyszabású támadásukat.¹⁶²

Jól látható azonban az, hogy a kurucok ezzel szemben semmi konkrét stratégiát nem állítottak, inkább csak portyázással kívánták zavarni a császári előretörést.¹⁶³ Emellett folytatódott a kuruc hadak bomlása is, így egyre kevesebb katona maradt az amúgy is alacsony védelmi lehetőségekkel bíró várak fenntartására. A kommunikáció teljes hiánya miatt számos olyan rémhír keringett a dunántúli kuruc csapatok között, mely szerint Esterházy Antal Sümeg várába szorult, ezért az ellenállás hiábavaló.¹⁶⁴

Június 18. és szeptember 7. közötti császári támadás során mindegyik, eddig kurucok által elfoglalt vár elveszett a felkelők számára, így Simontornya is augusztus 28-án. A hónap

¹⁵⁸ BAGI 2012 25-26.

¹⁵⁹ BAGI 2012 26. Ekkor kezdik meg a korábban idézett rác parancsok kiküldését is, nem titkolva a diverziós szándékot.

¹⁶⁰ BAGI 2012 26-27.

¹⁶¹ BAGI 2012 30-31.

¹⁶² BAGI 2012 27-28.

¹⁶³ BAGI 2012 30-31.

¹⁶⁴ AR I/VI. 249, AR I/X. 41.

elején az új várkapitány,¹⁶⁵ Hellepront János egyre több levelet írt Esterházy Antalnak és Bottyán Jánosnak, hogy azonnali segítséget kérjen a vár számára.¹⁶⁶ A katonaság és Bercsényi is úgy véli, hogy ismét Bottyánt kellene átküldeni Simontornya felmentéséhez, aki útnak is indul július végén.¹⁶⁷ A császáriak azonban felkészültek a térséget korábban elfoglaló generális visszatérésére, ezért csapataik Simontornya ostroma helyett a Dunához vonultak, elfoglalva az egyedüli kuruc átkelőt, Földvárat.¹⁶⁸ Bottyán hiába küld biztató leveleket a várba rekedtek számára, nem tudja elcsalogatni a császári csapatokat a Duna mellől, így kénytelen maga is visszavonulni.¹⁶⁹ Egy ilyen küldetés során esett fogságba a már említett Fodor László is, aki zömében német csapataival együtt vereséget szenvedett Simontornya és Földvár között, így nem tudott részt venni a vár védelmében.¹⁷⁰ A vélt és valós félelmek hatására egyre többen menekültek Simontornya várába, hogy ott várhassák meg a felmentő csapatok érkezését. A teljesen elszigetelődött várral még a keleti országrészről sem tudták felvenni a kapcsolatot, ők is kósza híresztelésekből értesültek a bekövetkező ostromról.¹⁷¹

A hosszas előkészület után Heister fokozatosan kerítette be Simontornya várát, leválasztva róla Földvárat, majd Esterházy Antalt legyőzve egyedül nézett szembe a vár körülbelül háromezer fős őrségével.¹⁷² A jelentős tűzérsséggel érkező császári csapatok augusztus 18-án kezdték meg a vár ostormát, ami egészen augusztus 28-ig tartotta magát.¹⁷³ A várbeliek fennmaradt könyörgéseiből egyes részletei rekonstruálhatóvá válhatnak, főként annak elvesztésével kapcsolatban.¹⁷⁴ Végül augusztus 28-án - amikor állítólag egy győztes csata tiszteletére az összes császári löveget megszólaltatták - a várvédők megadták magukat.¹⁷⁵ A kapituláció szerint az őrség szabad elmenetelt kapott, csak egyes tiszteket (köztük Hellepront Jánost) kívánták börtönbe vetni, ami helyett több, várból kivonuló kuruc katonát vagdostak meg a császári csapatok, illetve az összes tisztet fogságba vették.¹⁷⁶ Róluk Bottyán János kapott először híreket, amikor is hét, Székesfehérvárból kiszabadult hajdú közölte vele, hogy

¹⁶⁵ Nevét többen Hellebronth-ként írják le. Már 1704 óta szolgálta a felkelők seregét a Dunántúlon, többször ezredtulajdonosként, ahol főként Tolna-Baranya megye katonák szolgáltak. MÉSZÁROS 2000.

¹⁶⁶ AR I/IX. 708-709, AR I/IX. 719-722.

¹⁶⁷ THALY 425-426

¹⁶⁸ THALY 1865/a 170.

¹⁶⁹ BADINSZKY 1933 62-63.

¹⁷⁰ BÁNKÚTI 1969 148.

¹⁷¹ AR I/IX. 724-725.

¹⁷² BÁNKÚTI 1969 148-150. Itt halmozták fel a még harcolni képes alakulatokat, hadianyagot és élelmiszert is. Palkovics Ferenc levele szerint 3000-en voltak a várban az ostrom idején.

¹⁷³ THALY 1865/a szerint a bevétel augusztus 25-én történt; BÁNKÚTI 1969 szerint pedig augusztus 28-án.

¹⁷⁴ Ezek valószínűleg augusztus 18-án és 21-én hangzottak el. Szövegét lásd: ESZE 1952.

¹⁷⁵ AR I/II. 545-546.

¹⁷⁶ AR I/VI. 334, 394.

a simontornyaiakat velük együtt tartották fogva pár nappal korábban.¹⁷⁷ Bercsényi is közvetlen híreket kapott a vár ostromáról, amely szerint a várban 2000 ember volt, de az ágyúgolyók elfogyása miatt meg kellett adniuk magukat.¹⁷⁸ A 1709. évi dunántúli csatározásokban kitűnt Fodor László belekerült a két harcoló fél közötti kivégzési hullámba: a kurucokat eláruló Ocskayt 1710 január harmadikán halálra ítélték és kivégezték,¹⁷⁹ amire válaszul Győr főterén több kuruc katonán gyakorolták katonai jogukat és végeztek ki 1710 január 18-án, Fodor László mellett Volfart Ádám és Palkovics Ferenc is esett ennek áldozatul.¹⁸⁰ Három nappal később újabb öt kuruc rabot végeztek ki, főként kémkedési vádak alapján. Az ezek után természetesnek tűnő "válasz" előtt a szintén Győrben állomásozó katonák írtak a fejedelemhez, hogy az ő életükre való tekintettel ne hajtsanak végre halálos ítéletet, mert azt ők bánhatják meg később.¹⁸¹ Ennek ellenére a levelek szerint mégis folytatták a halálos ítéletek végrehajtását kuruc részről, amikor is Zichy György mellett még hat embert végeztek ki.¹⁸² Pont az ilyen, esetleg kivégzéssel járó incidensek elkerülése végett Bercsényi úgy véli, nem szabad megbízni a németekben, mert azok az ígéretek ellenére megölik a magukat megadó katonákat.¹⁸³

¹⁷⁷ AR I/IX. 725-726.

¹⁷⁸ AR I/VI. 333-335.

¹⁷⁹ AR III/I. 408.

¹⁸⁰ MARKÓ 1933b, 245-250.

¹⁸¹ ESZE 1955 505-507

¹⁸² MARKÓ 1933b úgy véli, hogy nem vehető biztosra, hogy Zichy Györgyöt is kivégezték, mert szerinte a harcok után is életben volt. Ld.: MARKÓ 1933b 249.

¹⁸³ AR I/VI. 396.

Összegzés

A dolgozat kísérletet tett arra, hogy bemutassa egy vár szerepének változásait a Rákóczi-szabadságharc folyamán. Elhelyezkedése miatt a vár és a település megszenvedte a közvetlen oszmán uralmat, akik már a XVI. században közigazgatási pozíciót adtak neki. A felszabadító háborúk és az azt követő időszak demonstrálta, hogy a jó természeti-közlekedési környezettel rendelkező, várral bíró település nagyobb eséllyel indult az új igazgatásban betöltött szerepekért, így érthető, miért is vált harmincadhivatallá illetve az XVII-XVIII. század fordulóján miért itt tartották a legtöbb megyegyűlést.

Látni kell azt, hogy a szabadságharcban résztvevő felek milyen célokkal indították meg harcukat 1703-ban, illetve hogy milyen szerepet szántak a Dunántúlnak. A felkelők (elsősorban Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós) tervei a nyugati szövetségesekkel való gyors kapcsolatfelvételre kezdetben szükségtelenné, majd ennek elbukásával szükségessé tette a Dunántúl teljes és biztos meghódítását. Az adriai tervek bukása után a terület inkább a portyázó harcmódor és a rácok elleni büntetőhadjáratok miatt volt fontos, nem tekintették magterületnek a harc folytatása szempontjából.

Az itt található Simontornya és térsége a háború során többször vált a támadó csapatok célpontjává, 1704-ben kétszer, majd 1705-ben és 1709-ben foglalták el erővel a várat. A kezdeti kuruc hadjárat során még nem, de Bottyán János 1705 november-decemberi hadjárata után egyre több pozíciót és funkciót sikerült elnyernie, amelyek főként katonai erő alkalmazására és az ezt kiszolgáló gazdasági tevékenységre utalnak. A várbeli lovasok felügyelték a környékbeli a nagyobb, még császári hűségen lévő várak (Székesfehérvár, Szigetvár) blokádját, megfigyelési feladatokat hajtottak végre egy esetleges rác támadás megelőzése érdekében vagy katonai fedezetet nyújtottak a Földváron keresztül érkező utánpótlás számára. E tevékenységek illetve katonai funkciója miatt a vár börtönként is szolgált, ahova több, rác-német katonát tartottak fogva a háború alatt. Ezen feladatok ellátására a vár számos kiegészítő feladatot nyert el, úgy mint salétromház (az állandó puskaapor-hiány megszüntetése érdekében), prófuntház (állandó élelmiszerraktár létrehozása), illetve a magterületről érkező eszközök (só, posztó) raktározására is szolgált.

A hadjáratok során bemutatásra került a császári és kuruc stratégia változásai 1704-1709 között, kiemelve, hogy a dunántúli kuruc uralom bukásához hozzájárult 1709-es császári hadjárat már újszerűen lett megszervezve, illetve hogy a kurucok ekkor szinte katona és haditerv nélkül próbálták megvédeni a térséget. Míg 1705-1708 között bekeríteni és csatára kényszeríteni próbálták a kuruc hadakat, azok inkább visszavonultak és portyázásaikkal

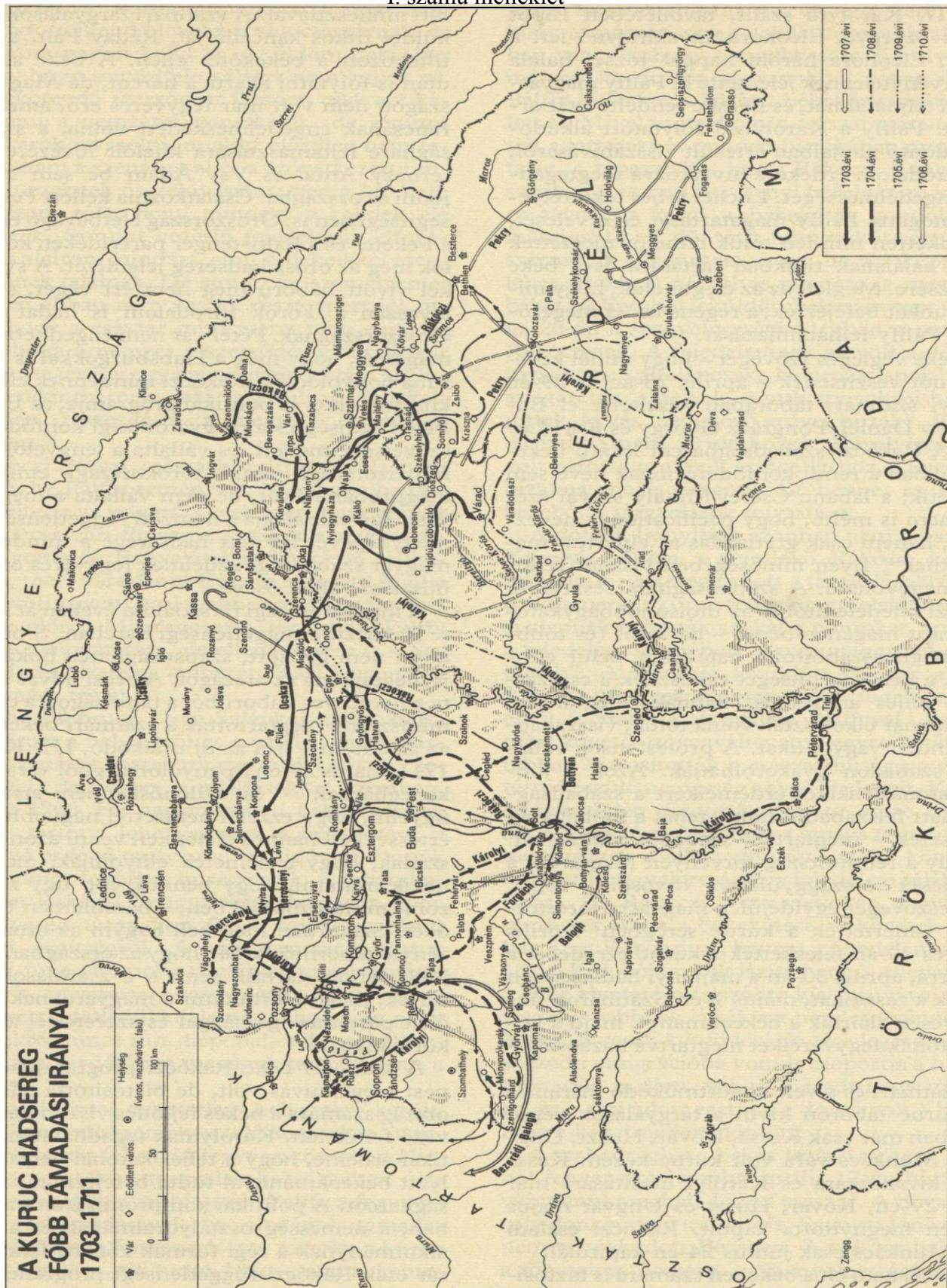
ellehetetlenítették a nagyobb császári hadjáratok végrehajtását, főként utánpótlási vonalaik zavarásával. A trencsényi csata (1708) után demoralizált kuruc csapatok itt aratták egyik legfényesebb győzelmüket, amikor is Béri Balogh Ádám Kölesdnél legyőzte a Simontornya ellen vonuló Kreutz generális seregét.

1709-ben a császáriak döntő csaták helyett Siegbert von Heister immáron állandó őrházakra és lassú, szisztematikus előrenyomulással szorította ki a kurucokat a Dunántúlról, aminek utolsó jelentős vára, Simontornya is áldozatául esett. A vár - bár új parancsnokkal és nagyszámú őrséggel rendelkezett - nem volt képes egyedül szembeszállni a támadókkal, amelyről egy korabeli forrás is tanúbizonyságot tesz. A várban parancsnoki feladatot ellátó személyek egy különös helyzetben eldöntött kapituláció után - az ígéretek ellenére - fogságba kerültek és 1710-ben a kivégzés sorsára jutottak.

Végezetül láthattuk, hogy egy település katonai pozícióihoz (vár) közigazgatási szerepeket (harmincadhivatal, megyegyűlések színhelye) szerez, amelyeket egy éppen kirobbanó, országos vetületű küzdelemben tovább tud bővíteni (kistérségi védelem központja; salétrom- és prófuntház), így voltaképpen győztesen fordult ki abból a háborúskodásból, amelyet rendkívül megszenvedett az egész ország.

Mellékletek

I. számú melléklet

Forrás: HECKENAST 1984 368.)

Rövidítések jegyzéke

I. Levéltári források

MNL TML IX-6 Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára. IX-6. Testületek, Simontornyai Szabó Céh irata, 1698.

II. Forráskiadványok

ARCANUM 2009 *16-18. századi vármegyei jegyzőkönyvek regesztái.* [DVD ROM]. Szerk. **Á. Varga László, Kenyeres István, Tóth Péter.** Budapest, 2009.

AR I/I-II. *II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703-1712.* Első kötet (1703-1706). Második kötet. (1707-1709.) Közli: **Thaly Kálmán.** Pest, 1873. (Archivum Rákóczipanum I. osztály I-II. kötet).

AR I/IV-VI *Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704-1712.* Első kötet (1704-1705). Második kötet (1706-1708). Harmadik kötet (1708-1711). Közli: **Thaly Kálmán.** Budapest, 1875-1878. (Archivum Rákóczipanum I. osztály IV-VI. kötet).

AR I/IX *Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékeztetreméltó iratok. 1685-1716.* Közli: **Thaly Kálmán.** Budapest, 1883. (Archivum Rákóczipanum. I. osztály IX. kötet).

AR I/X *Pótlékok s betűrendes név- és tárgymutató II. Rákóczi Ferencz levéltára első osztály I-IX. kötetéhez.* Közli: **Thaly Kálmán.** Budapest, 1889. (Archivum Rákóczipanum I. osztály X. kötet).

AR III/I *II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig.* Fordította: **Vas István.** A tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla. A szöveget gondozta Kovács Ilona. Budapest, 1978. (Archivum Rákóczipanum III. osztály: Írók. II. Rákóczi

Ferenc művei I.).

- BÁNKÚTI 1976-1977 **Bánkúti Imre:** *Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratok történetéhez. (1704. január-április).* I-II. rész. Somogy megye múltjából 7-8. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1976-1977. 51-130., illetve 65-122.
- BÁNKÚTI 1978 **Bánkúti Imre:** *Iratok a Rákóczi-szabadságharc közép-dunántúli eseményeihez (1704-1708).* In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 13. Szerk.: Kralovánszky Alán - Palágyi Szilvia. Veszprém, 1978. 171-181.
- EATK *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábor könyve. 1706-1709.*
Közli: **Thaly Kálmán.** Budapest, 1901.
- GAVRILOVIĆ 2005 **Slavko Gavrilović:** *Quellen zur Geschichte der Serben in Ungarn am Anfang des XVIII. Jahrhunderts.* Belgrád, 2005.
- KO V *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család oklevéltára. V. kötet. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703-1707.* Sajtó alá rendezi: **Géresi Kálmán.** Budapest, 1897.
- III. Kézírók, tanulmányok
- BADINSZKY 1933 **Badinszky László:** *Vak Bottyán kuruc tábornok.* Esztergom, 1933.
- BAGI 2009 **Bagi Zoltán:** *Sopron kuruc ostromai, 1704-1706.* In: Soproni Szemle: Kultúrtörténet Folyóirat, 63. (2009), 3. szám, 283-299.
- BAGI 2012 **Bagi Zoltán:** *Siegbert von Heister 1709. évi hadjárata a Dunántúlon.* In: Az újrakezdés esélye: tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. (Szerk.: Czigány István, Kincses Katalin Mária). Budapest, 2012. 23-32.
- BALOGH 2010 **Balogh Attila:** *Béri Balogh Ádám élete és dunántúli harcai.* Tolna Megyei Levéltári Füzetek 13 (2010): 245-342.
- BÁNKÚTI 1969 **Bánkúti Imre:** *Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban (1703-1711)*
In: Tanulmányok Tolna megye történetéből II. (Szerk. Puskás Attila). Szekszárd, 1969. 87-166.

- BÁNKÚTI 1975 **Bánkúti Imre:** *A kurucok első dunántúli hadjárata: 1704 január-április.* Budapest, 1975.
- BÁNKÚTI 1991 **Bánkúti Imre:** *A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái. (1703-1711).* Budapest, 1991.
- BÁNKÚTI 1995 **Bánkúti Imre:** *Módszertani kísérlet: egy régió története a Rákóczi-szabadságharcban. A Duna-Tisza köze főbb problémái 1703-1711.* In: Rákóczi-kori tudományos ülésszak a Vay Ádám Múzeum alapításának 30. évfordulója alkalmából. 1994. október 7. Vaja, 1995. 25-30.
- BÁNKÚTI 1996 **Bánkúti Imre:** *Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban I.* Budapest, 1996.
- BÁNKÚTI 2005a **Bánkúti Imre:** *1704: két hadsereg a dél-Dunántúlon, két tragédia Pécssett.* In: *A pécsi egyházmegye a 17-18. században.* Szerk.: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs. Pécs, 2005. 33-51.
- BÁNKÚTI 2005b **Bánkúti Imre:** *Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban.* Veszprém, 2005.
- BÁNLAKY 1941 **Doberdoi Bánlaky József:** *II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése 1701-1714.* Budapest, 1941. (A magyar nemzet hadtörténelme. Tizennyolcadik rész.)
- BARISKA 1995 **Bariska István:** *Egy különös árulás történetéhez. (Bezerédy Imre kuruc brigadéros hitszegéséről).* Hadtörténelmi tanulmányok. (Szerk.: Molnár András). Zalaegerszeg, 1995. 79-142.
- BENCZÉDI 1953 **Benczédi László:** *A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben.* Budapest, 1953.
- BENDA 1980 **Benda Kálmán:** *Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején.* In: *Rákóczi-tanulmányok.* (Szerk.: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes). Budapest, 1980. 141-157.
- BULLA-MENDÖL 1999 **Bulla Béla - Mendöl Tibor:** *A Kárpát-medence földrajza.* Budapest, 1999.
- CZIGÁNY 2004 **Czigány István:** *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi*

- katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600-1700.* Budapest, 2004.
- CSORBA 1989 **Csorba Csaba:** *Várak a Rákóczi-szabadságharcban.* In.: A végvárak és végváriak sorsa (1699-1723) Szerk.: Petercsák Tivadar és Pető Ernő. (Studia Agriensia 11.). Eger, 1991. 69-78.
- DÁVID 1982 **Dávid Géza:** *A simontornyai szandzsák a 16. században.* Budapest, 1982.
- ESZE 1952 **Esze Tamás:** *Várbéli népnek könyörgése a kuruc Simontornyán 1709-ben és 1710-ben.* Református Egyház, 1952. április 15.
- ESZE 1955 **Esze Tamás - Benczédi László:** *Kuruc vitézek folyamodványai.* Budapest, 1955.
- ESZE 1962 **Esze Tamás:** *Béri Balogh Ádám.* Vasi Szemle, 16. évf. (1962) 1. sz. 68–76., 2. sz. 38–46., 3. sz. 56–66. és 17. évf. (1963) 1. sz. 42–54.
- GEBEI 2009 **Gebei Sándor:** *A Rákóczi-szabadságharc (1703-1711).* (Magyarország története 11.) Budapest, 2009.
- GLASER 1929 **Glaser Lajos:** *Dunántúl középkori úthálózata.* Századok évf. (1929-1930), 63-64 138-167, 257-285.
- GOTTREICH 1960 **Gottreich László:** *A tűzérség fejlődése a XVII. század végéig és a kuruc hadsereg tűzérsege.* Hadtörténelmi Közlemények évf. (1960) 2. 43-70.
- GŐZSY 2005 **Gózy Zoltán:** *A pécsi egyházmegye nyugati határainak problémái a 18. század elején.* In: A pécsi egyházmegye a 17-18. században. Szerk.: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs. Pécs, 2005. 134-155.
- GŐZSY 2012 **Gózy Zoltán:** *Szigetvár mezőváros funkcionális változásai 1687 és 1749 között.* Urbs: magyar várostörténeti évkönyv. 7. (2012), 503-515.
- GULYÁS 2013 **Gulyás László:** *Szerb etnoregionalista törekvések a 17-18. század fordulóján, különös tekintettel a Rákóczi-szabadságharc időszakára.* In: A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről. (Szerk.: Miklós Péter). Szeged, 2013.
- HADNAGY 1991 **Hadnagy Albert:** *II. Rákóczi Ferenc és kora a Szekszárdi Állami Levéltár*

- iratainak tükrében.* In.: A főlevéltárnok: Dr. Hadnagy Albert élete és munkássága. Tolna megyei levéltári füzetek, I. Szerk.: Dobos Gyula, Szekszárd, 1991.
- HAHNER 2006 **Hahner Péter:** *A régi rend alkonya.* Budapest, 2006.
- HECKENAST 1984 **Heckenast Gusztáv:** *A Rákóczi-szabadságharc.* In.: Magyarország hadtörténete I. (Főszerk. Liptai Ervin) Budapest, 1984. 339-399, 621-623
- HECKENAST 2005 **Heckenast Gusztáv:** *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* Budapest, 2005.
- HOLUB 1974 **Holub József:** *Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686-1703-ig.* In: Tanulmányok Tolna megye történetéből V. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, 1974. 5-124.
- HORLER 1980 **Horler Miklós:** *A simontornyai vár.* (Kandidátusi értekezés). Budapest, 1980.
- HORVÁTH 1974 **Dr. Horváth Árpád:** *Megyei önkormányzati szervezet Tolna megyében a XVIII. század első évtizedeiben (1703-1704).* In.: Tanulmányok Tolna megye történetéből V. kötet. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, 1974. 125-182.
- IVÁNYI 1954 **Iványi Emma:** *II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára.* Levéltári Közlemények 25 (1954), 130-140.
- IVÁNYI 1972 **Iványi Emma:** *A hídvégi "tumultus". 1696.* Somogy Megye Múltjából 3. (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár, 1972.
- K. BALOG 1978 **K. Balog János:** *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve. I. kötet.* Szekszárd, 1978.
- KÁLLAY 1972 **Kállay István:** *A székesfehérvári városi kormányzat szervei és személyei (1688-1790).* Fejér Megyei Történeti Évkönyv 7. (Szerk.: Farkas Gábor). 1972. 107-148.
- KEMECHEY 1936 **Kemechey Jenő:** *A Dunántúl meghódítása 1705-ben és védelme 1707-ben.* Magyar Katonai Szemle. 6. (1936) 10. sz. 205-214.
- KISS 1938 **Dr. Kiss István:** *Simontornya krónikája.* Simontornya, 1938.
- KISS 2013 **Kiss Márton:** *A Sió-vonal és Simontornya szerepe a kurucok dunántúli*

- védelmében (1705-1708).* In: Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia 11. Szerk.: Szamonek Vera. Pécs, 2013.
- MAKSAY 1954 **Maksay Ferenc:** *A Rákóczi-szabadságharc levéltára.* Levéltári Közlemények 25 (1954), 94-129.
- MÁRKI 1915 **Márki Sándor:** *Rákóczi adriai tervei.* Budapest, 1915.
- MARKÓ 1933a **Markó Árpád:** *Bottyán János tábornok harcai Dunaföldvár és a kömlődi „Bottyánvár” körül 1705 júliusában.* Magyar Katonai Szemle 3. (1933). 9. sz. 203-217
- MARKÓ 1933b **Markó Árpád:** *Kuruc tisztek kivégzése a győri főtéren.* Győri Szemle, IV (1933. 01-03.). 246-250.
- MARKÓ 1936 **Markó Árpád:** *II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel.* Századok, 70. (1936), pótfüzet. 579-597.
- MARKÓ 1942 **Markó Árpád:** *A Dunántúl szerepe II. Rákóczi Ferenc háborújában.* Győri Szemle. 13. évf. (1942) 1. sz. 2-13.
- MARKÓ 1994 **Markó Árpád:** *Magyarország hadtörténete.* Budapest, 1994.
- MÉSZÁROS 2000 **Mészáros Kálmán:** *Dunántúli lovasezredek Károlyi Sándor generális 1704. január-áprilisi hadjáratában.* „Huszárok a történelem forgószínpadán”. Tudományos konferencia: Sárvár, 2000. szeptember 14-15. Szerk. Söptei István. Sárvár, 2000. 49-75.
- MÉSZÁROS 2001 **Mészáros Kálmán:** *Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban.* Hadtörténelmi Közlemények, 114. (2001), 2-3. 303-360.
- MEZŐSI 1942 **Mezősi Károly:** *A fegyverjog (ius armorum) megváltása a töröktől visszafoglalt területen.* Századok, 76 (1942), 4-6. sz. 179-195.
- NAGY 1986 **Nagy Lajos:** *A kurucok és a rácok pusztításai Baranya vármegyében 1704 elején.* Baranyai Helytörténetírás, 16 (1986), 13-132.
- NAGY 2011 **Nagy Miklós Mihály:** *Rákóczi 1704. évi bácskai hadjáratának földrajzi kérdései.* In: Közép-Európai Közlemények 4:(3-4), 2011. 14-27.

- NAGY 2013 **Nagy Miklós Mihály:** *A Kárpát-medence szorításában. A Rákóczi-szabadságharc földrajzi kérdései.* In: A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről. (Szerk.: Miklós Péter). Szeged, 2013.
- OROSS 2005a **Oross András:** *Az 1702. évi magyarországi várrombolások (tervezet és valóság). Vázlatos áttekintés.* Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele 1. (2005) 2. szám 89-100.
- OROSS 2005b **Oross András:** *Rendeletek és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699-1702).* Fons 12. (2005). 2. szám
- OROSS 2006 **Oross András:** *Végvárakból kaszárnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezkedésében a 17-18. század fordulóján.* Hadtörténelmi Közlemények, 140. (2006), 1441-1473.
- OROSS 2008 **Oross András:** *Végvárak és a Magyarországon működő kamarák a 17-18. század fordulóján.* In: Hagyomány és megújulás: Életpályáják és társadalmi mobilitás a végváriak körében. Eger, 2008.
- OROSS 2009 **Oross András:** *A Dél-Dunántúl kamarai és katonai igazgatása a 17–18. század fordulóján.* In: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon: különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700-1740). Szerk.: Gözsy Zoltán, Varga Szabolcs, Vértesi Lázár. Pécs, 2009. 121-140.
- OROSS 2013 **Oross András:** *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése.* Budapest, 2013.
- PÁLFFY 1997 **Pálffy Géza:** *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és "életrajzi lexikonból").* Történelmi Szemle 39. (1997), 257-288.
- PERJÉS 1954 **Perjés Géza:** *Esztergom 1706. évi ostromai és az ostromokkal kapcsolatos hadműveletek.* Hadtörténelmi Közlemények, 1. (1954), 136-184.

- PERJÉS 1980 **Perjés Géza:** *A Rákóczi-összeesküvés tervei a háború megvívására.* In.: Rákóczi-tanulmányok Szerk.: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1980. 123-140
- RÁCZ 1969 **Rác István:** *A hajdúk a XVII. században.* Debrecen, 1969.
- RÁCZ 2008 **Rác Árpád (szerk.):** *Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet: 1000 év a hadak útján.* Budapest, 2008.
- SINKOVICS 1968 *Magyar történeti szöveggyűjtemény II/2. (1526-1790).* (Szerk.: **Sinkovics Imre**). Budapest, 1968.
- SOÓS 2009 **Soós István:** *Esterházy Pál nádor és a Neoacquistica Comissio.* Századok, 1943 (2009), 4., 801-851.
- SZAKÁLY 1973 **Szakály Ferenc:** *A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán.* In.: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 4. Kaposvár, 1973.
- T. MÉREY 2007 **T. Mérey Klára:** *A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19 század elején.* Pécs, 2007.
- THALY 1865/a **Thaly Kálmán:** *Simontornya szerepe a kuruczvilágban.* Vasárnapi Újság, 1865. 14-17. szám
- THALY 1865/b **Thaly Kálmán:** *Bottyán János II. Rákóczi Ferencz fejedeleme vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a kuruczvilág hadjárataival.* Pest, 1865.
- THALY 1879 **Thaly Kálmán:** *Dunántúli hadjárat 1707-ben.* Századok, évf. (1879). 277-35., 365-397., 453-487., 629-667.; 14. (1880) 22-60., 118-160.
- TÓTH 1958 **Tóth Gyula:** *Balogh Ádám kuruc brigadéros.* Budapest, 1958.
- TÓTHNÉ 2008 **Tóthné Unghy Ilona:** *Simontornya kis tüköre.* Simontornya, 2008.
- VÁRADY 2004 **Várady Zoltán:** *Tolna vármegye közigazgatásának helyreállítása a török kiűzése után.* In.: Új Dunatáj. Tudományos és Művészeti Szemle. IX. évf. (2004) 4. sz.
- VÁRKONYI 1951 **R. Várkonyi Ágnes:** *Vak Bottyán.* Budapest, 1951.

- VÁRKONYI 1952 **R. Várkonyi Ágnes:** *A Dunántúl felszabadítása 1705-ben.* In.: Századok, 1952. 397-436.
- VÁRKONYI 1972 **R. Várkonyi Ágnes:** Két pogány közt: A Rákóczi-szabadságharc története. Budapest, 1972.
- VÁRKONYI 1975 **R. Várkonyi Ágnes:** *Így élt Vak Bottyán.* Budapest, 1975.
- VÁRKONYI 1994 **R. Várkonyi Ágnes:** *Személyiség és történelem.* In.: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyv 1993-1994. Szerk.: Csombor Erzsébet. Esztergom, 1994. 5-19.
- VÁRKONYI 2004 **R. Várkonyi Ágnes:** *Befejezetlen történelem. Áttekintés a szabadságharc történetírásáról, 1707-2003.* In: A Rákóczi-szabadságharc. (Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Kis Domokos Dániel. Nemzeti és Emlékezet sorozat) Budapest, 2004, 717-773.
- VÁRKONYI 2012 **R. Várkonyi Ágnes:** *Kontinuitás és diszkontinuitás: változatok Közép-Európára.* In: Végvár és társadalmi a korszakváltás idején. (Szerk.: Berecz Máttyás, Rémiás Tibor). Eger, 2012.
- VATAI 2011 **Vatai Gábor:** *A diplomácia irányai a Rákóczi-szabadságharc alatt.* In: Szemelvények ötszáz év magyar történelméből: a III. modern kori magyar történeti Phd-konferencia tanulmányai. Szerk.: Antos Balázs, Tamás Ágnes. Szeged, 2011.